
MESOPOTAAMIA KUNINGATE UNIVERSALISTLIKUD TAOTLUSED, JUMALIK PÄRITOLU NING VALITSEJATE JUMALIKUSTAMINE VARADÜNASTILISEL JA AKKADI AJASTUL

Vladimir Sazonov

1. SISSEJUHATUS¹

Muistsetes Egiptuses nagu ka paljudes teistes muistsetes kõrgkultuurides oli valitsejate jumalikustamine levinud nähtus. Vaaraod jumalikustati, kui nad troonile asusid. Egiptuses seondus valitsejate jumalikustamine sageli ka universalistlike taotlustega.²

Erinevalt Vanast Egiptusest polnud valitsejate jumalikustamine Mesopotaamias nii levinud ja populaarne fenomen.³ Võib öelda, et selliseid ten-

¹ Artikkel valmis grantide ETF 8669, ETF 8993 ja PUT 500 toetusel. Olen sisuliste kommentaaride ja ettepanekute eest väga tänulik oma heale kolleegile dr Mait Kõivule.

² Sergei **Stadnikov**, „Gottkönig und Fremdländer. Universalistische Ausdrücke der Könige des Alten Reiches in Ägypten nach offiziellen Texten“ – *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte*, 9 (Münster: Ugarit-Verlag, 1994), 291–310.

³ Rääkides Sumeri ja Akkadi kuningavõimust ning riiklikust ideoloogiast III eelkristlikul aastatuhandel, on mainimisväär, et selle kohta on ilmunud hulgaliselt uurimistöid mainekatelt teadlastelt, nagu nt Nicole **Brisch**, „The Priestess and the King. The Divine Kingship of Šū-Sin of Ur“ – *Journal of the American Oriental Society* 126/2 (2006), 161–176; Nicole **Brisch**, „Changing Images of Kingship in Sumerian Literature“ – *The Oxford Handbook for the History of Medicine*. Ed. Mark Jackson, (Oxford, New York: Oxford University Press, 2011), 706–724; Nicole **Brisch**, „Of Gods and Kings: Divine Kingship in Ancient Mesopotamia“ – *Religion Compass*, 7/2 (2013), 37–46; Gebhard J. **Selz**, „The Divine Prototypes“ – *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*. Ed. Nicole Brisch (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago 2008), 13–31; Piotr **Michalowski**, „The Mortal Kings of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia“ – *Religion and Power: Divine Kingship in*

dentse on Mesopotaamias selgelt näha alates varadünastilisele perioodile (2800–2335 eKr) järgnenud Akkadi ajastust (2334–2154 eKr).⁴ Kuigi universalistlikud taotlused Mesopotaamias algasid varadünastilisel ajastul, siis selgelt ilmsid need samuti alates Akkadi ajastust.

Artikli autori eesmärk ongi vaadelda universalismi ja valitsejate jumaliku päritolu ning valitsejate jumalikustamise seost Mesopotaamias varadünastilisel perioodil ja Akkadi ajastul. Universalistlikud taotlused seonduvad siinkirjutaja arvates ilmselt nii jumaliku päritolu kui ka jumalikustamisega, kuid universalistlike taotluste side jumalikustamisega tundub olevat tugevam. Siinkirjutaja oletusel oli muistse Sumeri ja Akkadi valitsejate pretendeerimine jumalikule päritolule (teatud juhtudel ka jumalikule staatusele, nt Narām-Sīni, Šulgi, Amar-Su'ena jt puhul) otseselt seotud nende valitsejate universalistlike taotlustega.

Juba varadünastilisel perioodil kujutati Sumeris osa valitsejaid jumaliku päritolu isikutena („N jumaluse poeg“, „kasvatatud üles N jumalanna piimaga“) või oli valitsejale omistatud lausa jumala staatus ning samal ajal kasutati nende puhul universalistlikke väljendeid (hiljem ka universalistlikke tiitleid ja epiteete, nagu nt „universumi kuningas“ või „nelja ilmakaare kuningas“ jne).⁵ Seda asjaolu silmas pidades üritabki autor näidata, millised Sumeri ja Akkadi valitsejad pretendeerisid III eelkristlikul aastatuhandel jumalikule päritolule või lausa jumalikule staatusele ning kes neist kasutas universalistlikke väljendeid (sh ka tiitleid ning epiteete).

Tuginedes sumeri- ja akkadikeelsetele tekstidele III aastatuhande eKr eri perioodidest, üritab siinkirjutaja näidata, millal tekkisid muistse Mesopotaamias valitsejate raidkirjadesse universalistlikud taotlused ning kuidas need arenesid; samuti seda, millal ja kus tekkis esimest korda valitseja kui jumaliku päritolu isiku idee ning kuidas see idee arenes aegamööda selleni, et III aastatuhande lõpuks kujunes välja valitseja

the Ancient World and Beyond. Ed. Nicole Brisch (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago 2008), 33–45; Ulrike Bock, *Von seiner Kindheit bis zum Erwachsenenalter. Die Darstellung der Kindheit Herrschers in mesopotamischen und kleinasiatischen Herrscherinschriften und literarischen Texten* (Münster: Ugarit-Verlag, 2012).

⁴ Vt Vladimir Sazonov, „Vergöttlichung der Könige von Akkade“ – *Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft*, 374 (2007), 325–342.

⁵ Universalistlike tiitlite kohta Sumeris ja Akkadis vt Tohru Maeda, „King of Kish“ in Pre-Sargonic Sumer“ – *Orient*, 17 (1981), 1–17; Tohru Maeda, „King of The Four Regions“ in the Dynasty of Akkade“ – *Orient*, 20 (1984), 67–82.

kui jumala idee (nt Narām-Sin⁶ või Šulgi⁷).

Selleks et neid küsimusi (universalistlikud taotlused, jumalikustamine ja jumalik päritolu) paremini mõista, tuleb seletada lahti alljärgnevad mõisted.

1) Valitseja universalistlikud taotlused avalduvad selles, et ta kasutas enda kohta universalistlikke tiitleid, nagu nt „universumi kuningas“, „nelja ilmakaare kuningas“, või vähemalt universalistlikke väljendeid nagu nt „idast ja läänest muutis nad tema alamateks, siis alates Alumisest merest piki Tigrist ja Eufratist kuni Ülemise mereni, tema (Enlil) pani nad tema jaoks heasse järjekorda“ jt. Alguses kasutati Sumeris neid universalistlikke väljendeid, tiitleid ja epiteete vaid jumalate kohta (nt sumerlaste peajumal Enlil), kuid juba ca 2500–2400 eKr on Sumerist teada esimesed andmed selle kohta, et selliseid universalistlikke väljendeid kasutasid enda kohta ka valitsejad.

2) Jumalikustatud valitsejat mainiti Mesopotaamia tekstides tavaliselt, kuid mitte alati, koos jumalikustamise determinatiiviga *diğir*.⁸ Ikonograafias kujutati valitsejat sarvekrooniga (saksa k *Hörnerkrone*), mis on teine oluline jumalikustamise tunnusmärk. Mõlemad jumalikustamise tunnusmärgid, *diğir* ja sarvekroon, on omavahel seotud.

Märk *diğir* tähendab tõlkes sumeri keelest „jumal“ või „jumalikustatud“. Kui isikunime ees seisis *diğir*, siis ilmselt oli tegu kas jumalaga või jumaliku staatuse tõstetud isikuga (valitsejaga). *Diğir*’i märki kasutati muistises Mesopotaamias peaaegu alati jumalusi tähistavate nimede ees.⁹ Kuid

⁶ Narām-Su’eni kohta vt Piotr **Michalowski**, „New Sources concerning the Reign of Naram-Sin“ – *Journal of Cuneiform Studies*, 32/4 (1980), 233–246; Walter **Farber**, „Die Vergöttlichung Narāmsins“ – *Orientalia. Nova Series*, 52 (1983), 67–72; Walter **Sommerfeld**, „Naram-Sin, die ‘große Revolte’ und MAR.TU.ki“ – *Assyriologica et semitica: Festschrift für Joachim Oelsner anlässlich seines 65. Geburtstages am 18. Februar 1997*. Hg. Joachim Marzahn, Hans Neumann (Münster: Ugarit-Verlag, 2000), 419–436; Vladimir **Sazonov**, „Mõningad märkused legendidest neetud Akkadi kuninga karistamisest“ – *Usuteaduslik Ajakiri*, 2/61 (2010), 112–126; Sazonov, „Vergöttlichung der Könige von Akkade“, 330–333.

⁷ Šulgi kohta vt nt Jacob **Klein**, „A Self-Laudatory Šulgi Hymn Fragment from Nippur“ – *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo* (Bethesda, Md.: CDL Press, 1993), 124–131.

⁸ Brisch, „Of Gods and Kings“, 37–46.

⁹ Erialateadlased kasutavad sumeri ja akkadi tekstide ladina transliteratsioonis kirjakuju ^d – nagu näiteks jumal Enki nime puhul nimi ^den-ki. *Diğir*’i märgi kohta vt Selz, „The Divine Prototypes“, 15.

on juhtumeid, kui seda kasutati valitsejate nimede ees, nagu nt Narām-Sîn, Šulgi, Amar-Su'ena, Lipit-Eštar, Rīm-Sîn, kassiitide kuningad jt.

Teine jumalikustamise oluline tunnusmärk, sarvekroon, esineb Sumeris juba alates varadünastilise ajastu III perioodist.¹⁰ On säilinud ka näiteid Mesopotaamia kunstist, kus jumal kannab sarvekrooni (jumalate kujud, silinderpitsatid, bareljeefid jne).¹¹ Kuid on ka mõningaid näiteid valitsejatest, keda on samuti kujutatud sarvekrooniga, nagu nt Akkadi kuningas Narām-Sîn või Mari linna valitseja Puzur-Eštar¹² (XXI saj eKr). Jumalikustamise üks oluline edasiarendus on valitseja päikesejumala staatuse taotlemine. Mesopotaamias kerkib see idee esile Uri III ajastul (2112–2004 eKr) alates kuningas Šulgist (2093–2046 eKr). Seega Uri III dünastia kuningate jumalikustamise puhul (Šulgi, Amar-Su'ena) ei tohi unustada nende kuningluse solaarset aspekti.¹³

3) Valitseja jumalik päritolu ei tähenda ilmtingimata seda, et valitseja oli jumalikustatud, kuid mõnikord võis olla. Jumalik päritolu tähendas just seda, et valitseja vanemateks peeti jumalaid, kusjuures sageli valitseja ise ei pretendeerinud jumalikule staatusele, ei kasutanud oma nime ees jumalikustamise tunnusmärki *diġir* ning teda ei kujutatud ikonograafias sarvekrooniga. Näiteks Lagaši valitseja Gudea (XXII saj eKr) ei olnud elu ajal jumalikustatud, kuid väitis, et ta vanemad on jumalad.¹⁴

¹⁰ Selz, „The Divine Prototypes“, 16.

¹¹ Winfried **Orthmann**, *Der alte Orient, Propyläen Kunstgeschichte* (Frankfurt am Main, Berlin, Wien: Propyläen-Verlag, 1985), illustratsioon 104; Aage **Westenholz**, Walther **Sallaberger**, *Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*. Orbis Biblicus et Orientalis, 160/3, Annäherungen 3. Hg. Pascal Attinger, Markus Wäfler (Göttingen, Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag, Vandenhoeck & Ruprecht, 1999), 67 (edaspidi OBO 160/3).

¹² Felix **Blocher**, „Wann wurde Puzur-Eštar zum Gott?“ – *Babylon, Focus Mesopotamischer Geschichte, Wiege früher Gelehrsamkeit, Mythos in der Moderne, 2. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft 24.–26. März 1998 in Berlin, Im Auftrag des Vorstandes der Deutschen Orient-Gesellschaft*. Hg. Johannes Renger (Saarbrücken: SDV, Saarbrücker, Druckerei und Verlag, 1999), 253–269.

¹³ Luděk **Vacín**, „On the Solar Aspect of the King in Ur III Royal Ideology“ – *Chatreššar 2009*. Ed. Jan Bičovský, Pavel Čech (Poříčany: Charles University in Prague, Faculty of Arts, 2009), 171–179.

¹⁴ Gebhard J. **Selz**, *Sumerer und Akkader: Geschichte, Gesellschaft, Kultur* (München: Verlag C. H. Beck, 2005), 77). Kuid on ka teistsuguseid arvamusi, nt V. Emelianov oletab et Gudea oli jumalikustatud – Владимир В. **Емельянов**, „Личность Гудеа как историко-культурная проблема“ – *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*, 13 (2015) (ilmumas).

Kuid võib leida ka selliseid näiteid, kust ilmneb, et valitseja siiski omistas endale jumaliku staatuse (nt kasutas oma nime ees jumalikustamise tunnusmärki *diğir* jne), aga samas ei viidanud oma jumalikule päritolule. Seega, tema vanemad polnud jumalad. Näiteks Akkadi kuningas Narām-Sin (XXIII saj eKr) kuulutati jumalaks juba elu ajal.¹⁵ Kuid andmed selle kohta et Narām-Sini vanemad oleksid olnud jumalad, puuduvad.

Harva, kuid mõnikord siiski leidub ka muid kombinatsioone. Näiteks kuningas Šulgi oli jumalikustatud juba oma elu ajal (sh pretendeeris isegi koguni päikesejumala staatusele) ja taotles ka jumalikku päritolu (mh nimetas ennast jumalanna Nanše esmasündinud pojaks jne).¹⁶ Seega oli Šulgi ise jumal ja ka ta vanemad olid jumalad.

Sissejuhatuse lõpetuseks tahaks rõhutada seda, et jumalikustatud valitsejad kasutasid väga sageli universalistlikke tiitleid ja epiteete. Näiteks nii jumalikustatud Narām-Sin, Šulgi, Amar-Su'ena kui ka mõned teised valitsejad kasutasid universalistlikke tiitleid, nagu „universumi kuningas“, „nelja ilmakaare kuningas“ jt.

2. VARADÜNASTILINE AJASTU

2.1. Uruki I dünastia (*Meskiangašer, En-Merkar, Lugalbanda ja Gilgameš*)

Kui vaatame kirjalikke allikaid, mis pärinevad varadünastilisest ajastust (nt raidkirjad jne), ei leia me andmeid selle kohta, et Sumeris oleks varadünastilisel ajastul valitsejate nime ees kunagi kasutatud *diğir*'i märki või et kunstis oleks valitsejaid kujutatud jumalatele omase sarvekrooniga.

Samas võidi postuumselt jumalikustada legendaarseid ja poolmüütilisi varadünastilisi valitsejaid, nagu nt Gilgameš¹⁷ (ca 2700 eKr), kes

¹⁵ Sazonov, „Vergöttlichung der Könige von Akkade“, 330–333.

¹⁶ Douglas R. **Frayne**, *Ur III Period (2112–2004 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 3/2 (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1997) Šulgi E3/2.1.2.14, read 1–3 (edaspidi RIME 3/2).

¹⁷ Vt Gilgameši kohta Vladimir **Sazonov**, „On the Epic of Gilgamesh in Estonian“ – *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, 53 (2013), 193–197; Peeter **Espak**, „Sumeri Gilgameši surm. Esimene teoloogilis-filosoofiline alustekst“ – *Akadeemia*, 11 (2013), 1923–1954; Владимир **Емельянов**, Гильгамеш. Биография легенды (Москва: Молодая гвардия, 2015).

oli legendaarne Uruki valitseja Uruki I dünastiast. Gilgameši kohta pole kindlaid andmeid, et ta üldse oli reaalne ajalooline isik, kuid seda oletatakse. Mis puudutab tema jumalikustamist, siis teda hakati jumalaks pidama postuumselt, hulk aega pärast ta surma.

Kui uskuda Sumeri kuningate nimekirja¹⁸, siis olid jumalikustatud ka mõned teised kangelaslikud Uruki valitsejad, nt Gilgameši eelkäija Lugalbanda, kelle nime ees esineb samuti märk *diġir* – „jumal“. Gilgameši ja Lugalbanda esiisa, Uruki dünastia rajajat Meskiangašerit, kelle nime ees küll pole *diġir*'i märki, nimetatakse Sumeri kuningate nimekirjas „päikesejumal Utu pojaks“ (Sumeri kuningate nimekiri, read 95–97).¹⁹ Sebastian Fink järeldab sellest, et Meskiangašerit peeti tõenäoliselt pooljumalaks.²⁰ Fink mõönab, et „me ei tea, miks nimekirja koostajad ei kasutanud seda (*diġir*'i) märki Meskiangašeri puhul, keda on nimetatud (päikesejumala) Utu pojaks, aga ka tema poja En-Merkari puhul“.²¹

Meskiangašeri järglaseks oli ta poeg En-Merkar, seejärel valitsejad Urukis Lugalbanda, Dumuzi ja lõpuks Gilgameš, kelle nime ees seisab *diġir*. Ka En-Merkarit on kutsutud Utu pojaks – „En-Merkar, päikese(jumala) poeg“. Vähemalt nii on teda nimetatud eeposes „Lugalbanda mägede koopas“.²²

Kuigi ei saa välistada võimalust, et valitseja kui päikesejumala poja idee võib pärineda varadünastilisest Urukist, mida peeti legendaarsete Uruki I dünastia valitsejate Meskiangašeri, En-Merkari, Lugalbanda ja Gilgameši valitsemise perioodiks, ei tundu see siiski tõenäoline. Pole ühtegi teksti, mis oleks säilinud Uruki I dünastia ajast või isegi varadünastilisest perioodist, kus ülalmainitud Uruki valitsejad esineksid kui

¹⁸ Sumeri kuningate nimekiri koostati ilmselt Uri III või Isin-Larsa ajastul – vt Peeter **Espak**, „Sumeri kuningate nimekirja dateerimisest“ – *Usuteaduslik Ajakiri*, 59 (2009), 53–63; Thorkild **Jacobsen**, *The Sumerian King List*. Assyriological Studies, 11 (Chicago: University of Chicago Press, 1939).

¹⁹ Vt Jeremy **Black**, Graham **Cunningham**, Gábor **Zólyomi**, Eleanor **Robson**, *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (Oxford: University of Oxford, 1998–2006) <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/> (edaspidi ETCSL) transliteration c.2.1.1

²⁰ Ilmselt kajastub siin Uri III ajastu ideoloogia, millal Sumeri kuningate nimekiri koostati. Uri III ajastu kuningate solaarsest aspektist vt Vacín, „On the Solar Aspect of the King in Ur III Royal Ideology“, 171–179.

²¹ Sebastian **Fink**, „The Genealogy of Gilgamesh“ – *Classica & Christiana*, 8/1 (2013), 79.

²² ETCSL c.1.8.2.1, rida 19.

jumalad või päikesejumala pojad. Neid jumalike isikutena mainiv Sumeri kuningate nimekiri koostati ilmselt Uri III ajastul XXI–XX saj eKr.²³ Seetõttu tundub tõenäolisem, et valitseja kui päikese poja idee on hoopis Uri III ajastu ideoloogia produkt.²⁴ Seda tõestab ka fakt, et mitu Uri III dünastia valitsejat nimetas end oma raidkirjades ja hümnides päikeseks, päikesejumalaks või päikesejumala pojaks ja vennaks. Näiteks Uri III ajastu kõige võimsam ja edukam kuningas oli Šulgi, kes oli jumalikustatud²⁵ juba eluajal ja pretendeeris lisaks selle ka päikesekuninga staatusele. Šulgi esineb mitmes Uri III ajastu tekstis Sumeri päikesejumal Utu poja või vennana, mida pole teada ühegi valitseja kohta enne teda.²⁶ Vahel esineb kuningas Šulgi koguni kõikide sumerlaste ja akkadlaste päikesena, pretendeerides päikesejumal Utu staatusele. Mitmes Šulgile pühendatud hümnis on Šulgi jumalikustamise solaarne aspekt hästi esile toodud:

Ma tõusin üle oma linna nagu (päikesejumal) Utu, peatudes selle keskpaigas, täitsin

E-temen-ni-guru²⁷, mis oli rajatud jumalike jõududega, vürstliku karneooliga.²⁸

²³ Seega tuleb silmas pidada, et Sumeri kuningate nimekiri pärineb perioodist 600–700 aastat pärast Gilgameši arvatavat surma ja seetõttu on tema roll tõese ajalooallikana varadünastilise ajastu alguse kohta küsitav. Sumeri kuningate nimekirjas olid mainitud kõik Sumeri kuningad, kes olevat valitsenud Sumeris enne ja pärast veeuputust. Märkimisväärne on aga see, et Sumeri kuningate nimekirjas pole mainitud ühtegi Lagaši valitsejat. Seda asjaolu võiks seletada sellega, et Uri III ajastul oli levinud arusaam, et Lagaši valitsejad tegid n-ö kollaboratsioonistlikku koostööd võõrvõimude, valutajate gutilastega ning seetõttu otsustati karistada ka Lagašit – ta jäeti välja Sumeri kuningate nimekirjast.

²⁴ Vt Piotr **Steinkeller**, „An Ur III. Manuscript of the Sumerian King List“ – *Literatur, Politik in Mesopotamien: Festschrift für Claus Wilcke*. Hg. Walther Sallaberger, Konrad Volk, Anette Žgoll. *Orientalia Biblica et Christiana*, 14 (Wiesbaden: Harrassowitz, 2003), 267–292.

²⁵ Šulgi jumalikustamise kohta vt Vladimir **Sazonov**, „Kuningas Šulgi laul: mõned märkused uus-sumeri kuninga Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta“ – *Usuteaduslik Ajakiri* 1/57 (2008), 84–107; Luděk Vacín, *Šulgi of Ur: Life, Deeds, Ideology and Legacy of Mesopotamian Rulers As Reflected Primarily In Literary Texts*. Thesis submitted for the degree of PhD in Assyriology, Department of the Languages and Cultures of Near and Middle East, School of Oriental and African Studies (London: University of London, 2011).

²⁶ *A praise poem of Šulgi* (Šulgi A), ETCSL transliteration c.2.4.2.01, rida 79.

²⁷ Uri linna peamine tsikuraat.

²⁸ *A praise poem of Šulgi* (Šulgi C), ETCSL translation t.2.4.2.03, read 25–27.

Lisaks on teada, et Šulgi valitsemisajal olid tema alamate seas populaarsed sellised nimed nagu ^dŠul-[gi]-^dUTU^{si}, mis tähendab „jumalik Šulgi on minu päike“.²⁹ Seega, pole kahtlust, et Šulgi pretendeeris päikesekuninga staatusele.

Šulgi poeg ja järglane kuningas Amar-Su'ena jätkab isa traditsiooni ning esineb oma raidkirjades vahel kui „tõeline/õige jumal, oma maa päike (päikesejumal)“.³⁰

Arvestades ülalmainitud andmeid, võib üpris julgelt väita, et Šulgi ja Amar-Su'ena kuningavõimu solaarne aspekt sobis hästi valitseja isiku jumalikustamise konteksti. See oli valitseja jumalikustamise edasiarendus. Lisaks sisaldas solaarne aspekt endas ka universalistlikku taotlust, kuna päike särab ju üle terve maailma ning annab soojust ja elu kõikidele elusolenditele.

Ka akkadikeelses „Gilgameši eeposes“ on näha Uri III ning sellele järgnenud Isin-Larsa (2004–1792 eKr) ja Vana-Babüloonia (1792–1595 eKr) ajastute ideoloogilisi mõjutusi. „Gilgameši eeposes“ nagu ka Sumeri kuningate nimekirjas kirjeldatakse Gilgameši jumaliku isikuna, kuid eeposes esineb Gilgameš kahe kolmandiku osas jumalana ja ühe kolmandiku osas inimesena.³¹

(Jumalik) Gilgameš oli talle nimeks päevast, mil ta sündis, kaks kolmandikku temast jumal, kuid kolmandik on inimest.³²

Kuna Gilgameši jumalikustamise küsimuse üle on põhjalikult oma artiklis arutlenud Sebastian Fink,³³ siis pole tarvis sellele küsimusele siin keskenduda. Oluline on aga rõhutada, et kõik ülaltoodud andmed ei anna mingit kinnitust, et valitsejate jumalikustamine varadünastilises Sumeris leidis aset juba nn Gilgameši ajastul (u 2700 a eKr). Isegi kui Gilgameši ja teiste Uruki I dünastia kuningate legendaarsed kujud põhinevadki

²⁹ Robert A. Di Vito, *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names, The Designation and Conception of the Personal God*. Studia Pohl: Series Maior, Dissertationes scientificae de rebus orientis antiqui, 16 (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1993), 169.

³⁰ RIME, 3/2 Amar-Suena E3/2.1.3.16, 10–11.

³¹ Fink, „The Genealogy of Gilgamesh“, 96.

³² Gilgameši eepos, tahvel I, read 47–46 – Andrew R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic* (New York: Oxford University Press, 2003), 540–541; Fink, „The Genealogy of Gilgamesh“, 82.

³³ Fink, „The Genealogy of Gilgamesh“, 81–107.

mingitel ajaloolistel prototüüpidel, pole mingeid andmeid selle kohta, et neile omistati jumalik staatus juba nende elu ajal. Sumeri kuningate nimekirja, „Tummali ajalugu“³⁴, „Gilgameši eepost“ ning teisi Gilgameši ja Uruki I dünastia valitsejaid käsitlevaid tekste ei saa selles mõttes võtta tõsiste ajalooallikadena, kuna tegemist on tekstidega, mis koostati vähemalt 700–800 aastat pärast Gilgameši surma³⁵ ja mis enamasti peegeldavad just sellist ideoloogilist olukorda, mis valitses Mesopotaamias nende tekstide koostamise ajal.

Võib kinnitada vaid seda, et legendaarsed Uruki valitsejad, nagu Gilgameš või Lugalbanda, jumalikustati postuumselt, ilmselt põlvkondi ja sajandeid pärast nende surma.

Mis puudutab universalistlikke tiitleid ja epiteete Meskiangašeri, En-Merkari, Gilgameši või Lugalbanda puhul, siis nende valitsejate universalistlike taotluste kohta andmeid pole.

2.2. *Avan ja Kiš*

Mesilim

Esimesed kindlad kirjalikud andmed selle kohta, et valitseja esines Sumeris kui „N jumaluse poeg“ ning võis seetõttu pretendeerida jumalikule päritolule, on meil alles Kiši ja Avani kuninga Mesilimi (või Mesalimi) ajast (ca 2550/2500 eKr). Tähelepanuväärne on see, et Mesilimi nimi ei kõla sumeripäraselt ja on ilmselt elamikeelne sõna. Oletatavasti oligi Mesilim elami päritolu. Arvatakse, et ta oli pärit Elamis asuvast Avaniist.³⁶

³⁴ „Tummali ajalugu“ on lühike sumerikeelne kirjanduslik tekst, mis on oluline sumeri usundiloo uurijatele, kuna seal on juttu sumerlastele väga olulisest Tummali templist (asus Nippuri linnas) ja ehitustöödest, mida on selles pühamus läbi viinud mõned tähtsamad Sumeri kuningad (tähtsamad just „Tummali ajaloo“ koostajate arusaamas), lisaks mainitakse mõningaid teisi Nippuri linna pühamuid. Tummali pühamu roll oli väga eriline III aastatuhandel eKr, eriti aastatuhande lõpus Uus-Sumeri perioodil Uri III ajastul (2112–2004), mil Tummal oli sumerlaste ja akkadlaste peajumala Enlili abikaasa ehk jumalanna Ninlili peamine pühamu ja tähtsaim kultuskeskus, aga samas oli see ka Sumeri kuninglik residents. „Tummali ajaloo“ kohta vt lähemalt Vladimir Sazonov, „Tummali ajalugu: mõningaid märkusi muistsete Sumeri kuningate ja nende kuningavõimu ideoloogia kohta“. – *Mäetagused*, 54 (2013), 169–184.

³⁵ Uri III ajastul ja sellele järgnenud Isin-Larsa ja Vana-Babüloonia ajastutel.

³⁶ Avani riik oli Mesilimi ajal niivõrd võimas, et suutis Walther Hinz'i sõnul kaua aega kontrollida Mesopotaamia alasid – Вальтер Хинц, *Государство Элам* (Москва:

Mesilim oli võimas valitseja ning kontrollis Sumeri põhjapoolseid alasid ja võib-olla ka Kesk-Sumerit. Pole välistatud, et Mesilimi mõjusfäär võis ulatuda ka mingitele Lõuna-Sumeri aladele. Sellele võib osutada tema tiitel *lugal kiš* – „Kiši kuningas“, mis ei tähendanud mitte ainult Kiši linnriigi kuningat, vaid laiemas mõttes ka terve Sumeri hegemooni või ülemvalitsejat. Mingis mõttes näitab tiitel *lugal kiš* juba universalistlikku taotlust. Hiljem, Akkadi ajastul hakkaski tiitel *lugal kiš* tähendama „universumi kuningat“. Samas oletas I. M. Djakonov, et kuigi Mesilim kandis tiitlit *lugal kiš*, polnud ta tegelikult siiski Kiši linnriigi valitseja.³⁷

Siinkirjutaja oletusel võis Kiši linnriik olla Mesilimi otsese kontrolli all, kuid tervet Sumerit Mesilim siiski ei allutanud, kuna lõunas oli endiselt võimul Uruki I dünastia (Gilgameši järeltulijad).³⁸ Iseseisvad või pooliseseisvad olid ka Umma ja Lagaš. Vaatamata sellele, et Mesilim Lõuna-Sumerit otseselt ei valitsenud, tunnustati tema autoriteeti ka lõunas. Seda tõestab asjaolu, et Mesilimi on korduvalt mainitud Lagaši kuningate raidkirjades kui Lagaši ja Umma linnriigi konflikti lahendajat.³⁹ Näiteks Lagaši kuninga En-metena raidkirjas En-metena E1.9.5.1 on pikalt juttu sellest, kuidas Umma ja Lagaši piiritüli Gu'edena põllu pärast kestis mitu põlvkonda, ja on mainitud Mesilimi, kes üritas seda tüli lahendada.⁴⁰ Kõnealuse raidkirja järgi lepitas sumerlaste peajumal Enlil Lagaši peajumala Ningirsu ja Umma peajumala Šara ning Enlili tahte viis täide Mesilim, Kiši kuningas, kes jumal Ištarani käsul püstitas Umma ja Lagaši piirile Gu'edena põllule piirikivi koos oma raidkirjaga. Sellega pidi tüli lõppema. Tundub, et vähemalt selles küsimuses tunnistasid Umma ja Lagaš Mesilimi võimu enda üle. Kas nad mõlemad kutsusid Mesilimi appi tüli lahendamaks või kutsus Mesilimi vaid üks pooltest või sekkus Mesilim ise nende konflikti, pole teada.

Veel on oluline Mesilimi kuningliku ideoloogia kohta mainida, et ühes tema raidkirjas on Mesilimi nimetatud „jumalanna Ninhursaği

издательство Наука, 1977), 70.

³⁷ Игорь М. Дьяконов, *История древнего Востока, часть первая, Месопотамия* (Москва: Главная редакция восточной литературы, Наука, 1983), 170.

³⁸ *Ibid.*, 170.

³⁹ Vt nt Mario Liverani, *The Ancient Near East. History, Society and Economy* (Routledge: New York, 2014) 112; RIME 1, E-anatum E1.9.3.2, *column* (col.) i 6–7.

⁴⁰ RIME 1, En-metena E1.9.5.1, col. i 1–12.

armastatud pojaks“.⁴¹ See tähendab, et ta taotles endale jumalikku päritolu. Siinkirjutaja andmete kohaselt on see esimene kindel tõend Sumeri valitseja pretensioonidest jumalikule päritolule. Paraku rohkem andmeid Mesilimi võimaliku jumaliku päritolu kohta teada ei ole.

Niisiis võib tõdeda, et esimene valitseja Mesopotaamia ajaloos, kes nimetas end jumaluse pojaks, oli Mesilim. Mesilim oli samuti esimene valitseja Mesopotaamias, kes hakkas kasutama universalistlikele pretensioonidele viitavat tiitlit *lugal kiš*.

2.3. Lagaš

Ur-Nanše

Lagaši valitseja Ur-Nanše (ca 2500 eKr) ajast on säilinud üks raidkiri (Ur-Nanše E1.9.1.10), kus Ur-Nanše nime ees esineb jumalikustamise determinatiiv *dišir*. Siinkirjutaja arvates on siiski ilmselt tegu veaga, kus kirjutaja kirjutas märgi *dišir* vale kiilkirjamärgi ette. Tundub et *dišir* ei kuulu *ur*'i märgi ette, vaid peab seisma hoopis sõna *nanše*⁴² ees:

jumalik(?) Ur-Nanše, Lagaši kuningas.⁴³

Kuna Ur-Nanšest on säilinud rohkem kui 30 raidkirja ja üheski teises raidkirjas ei esine Ur-Nanše nime ees kordagi *dišir*'i märk, siis pole põhjust arvata, et Ur-Nanše oli jumalikustatud. Lisaks pole Ur-Nanšet kordagi nimetatud „N jumaluse pojaks“ või vihjatud tema tekstides mingile sugulussidemele jumalustega. Seega puuduvad igasugused andmed Ur-Nanše võimaliku jumaliku päritolu kohta. Samuti pole andmeid selle kohta, et Ur-Nanše oleks kasutanud mingeid universalistlikke tiitleid, epiteete või kasvõi väljendeid enda või olulisemate jumalate kohta.

⁴¹ Douglas R. Frayne, „Presargonic Period“ – *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 1* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2008), RIME 1, Me-silim E1.8.1.3, 1-4 (edaspidi RIME 1).

⁴² Nanše oli Lagašis teadagi oluline jumalus ja tema nime ette kirjutati tavaliselt jumalikustamise determinatiiv *dišir*.

⁴³ RIME 1, Ur-Nanše E1.9.1.10, 1-3: ^dur:nanše lugal lagaš (NU11.BUR.LA).

E-anatum

Selge ideoloogiline muutus on tajutav Lagaši kuninga E-anatumi tekstides, kes oli väga võimas valitseja ja üpris edukas vallutaja. E-anatum oli Ur-Nanše lapselaps ja valitses ligikaudu 2450–2425 eKr või natuke hiljem. Ambitsioonika vallutajana väitis E-anatum ühes oma raidkirjas (E-anatum E1.9.3.1):

[Jumal Ni]n[ğir]su [siir]das [seemne] E-[a]natumi jaoks [emakasse].⁴⁴

Samas mõned read edasi võib raidkirjas lugeda:

jumalanna Ninhursağ [pakkus talle] oma tervislikku rinda.
jumal Ningirsu röömustas E-anatumi üle, seemne oli sisestanud üska
jumal Ningirsu.⁴⁵

Need lühikesed fragmendid E-anatumi pikast raidkirjast, nagu ka mitmest teisest tema raidkirjast, kus sellised väited esinevad, näitavad, et E-anatum pretendeeris ilmselt jumalikule päritolule. E-anatum väitis, et ta sündis jumalanna üsast ja oli jumal Ningirsu sigitatud. Tema võimu legitimeerisid sellised jumalad nagu Enlil, Ningirsu, Inanna jne.⁴⁶

Raidkirjas E-anatum E1.9.3.6 öeldakse E-anatumi kohta, et ta oli „üleskasvatatud jumalanna Ninhursaği tervisliku piimaga“.⁴⁷ E-anatumi jumalikule päritolule vihjab ka lause, et E-anatum oli „valitud jumalanna võimsa emanda Nanše poolt puhtas südames“⁴⁸ või et talle (E-anatumile) andis „võluva nime jumalanna Inanna“.⁴⁹ Samuti esines E-anatum oma raidkirjades erinevate jumalate sõpradena – näiteks raidkiri „E-anatum E1.9.3.18“ nimetab E-anatumi „jumal LUGALxURUxKÁRi armastatud sõbraks“.⁵⁰ Siin võib näha paralleele hilisemate Uus-Sumeri valitsejatega – mitut hilisemat jumalikustatud Uri III ajastu valitsejat, nagu Šulgi, nimetati jumalate sõbraks (nt päikesejumal Utu või Gilgameši sõber)⁵¹.

⁴⁴ RIME 1, E-anatum E1.9.3.1, col. iv 9–12.

⁴⁵ RIME 1, E-anatum E1.9.3.1, col. iv 27–29, col. v 1–5.

⁴⁶ RIME 1, E-anatum E1.9.3.6, col. i 10 – col ii 2.

⁴⁷ RIME 1, E-anatum E1.9.3.1, col. ii 5–6: ga-zi-kú-a ^dnin-hur-sağ-ka-ke⁴.

⁴⁸ RIME 1, E-anatum E1.9.3.4, col. i 6–8.

⁴⁹ RIME 1, E-anatum E1.9.3.6, col. i 3'–4'.

⁵⁰ RIME 1, E-anatum E1.9.3.18, col. col. ii 7–8.

⁵¹ A praise poem of Šulgi (Šulgi B), ETCSL translation t.2.4.2.02.

Lisaks leidub andmeid, et E-anatum kasutas oma raidkirjades selliseid universalistlikke mõisteid nagu „kõik võõrad maad“ ning üritas näidata, et tema (E-anatum) on need hävitanud, vallutanud jne:

E-[anatum] hävitas kõik võõrad maad jumal Ningirsu jaoks.⁵²

Kõik võõrad maad värisevad E-anatumi, jumal Ningirsu väljavalitu ees.⁵³

E-anatum, kellel on jõudu, kuulutas, et kõik võõrad maad kuuluvad talle.⁵⁴

E-anatum hävitas kõik võõrad maad jumal Ningirsu jaoks.⁵⁵

E-anatum, kes orjastas kõik võõrad maad jumal Ningirsu jaoks.⁵⁶

Võõraste maade allaheitmise, vallutamine ja hävitamine Lagaši linnriigi patroonjumala Ningirsu jaoks või tema nimel oli Sumeris uudne idee ja see sai alguse Lagaši valitsejast E-anatumist. Idee oli otseselt seotud E-anatumi eduka vallutuspoliitikaga ja näitas Lagaši valitseja universalistlikke taotlusi, tema ambitsioone ja soove kontrollida teadaolevat maailma. E-anatum hakkas esimesena Sumeris kasutama jumalate kohta universalistlikke tiitleid. Tema puhul võib jumalatele universalistlike tiitlite omistamist seostada tema enda isiku jumalikustamise ja universalistlike taotlustega. Kuigi E-anatum kasutas universalistlikke väljendeid, ei omistanud ta neid otseselt endale, vaid sidus neid sageli jumal Ningirsuga, nagu nt „E-anatum, kes orjastas kõik võõrad maad jumal Ningirsu jaoks“.⁵⁷

En-anatum I

E-anatumi vend ja troonipärija kuningas En-anatum I jätkas sama traditsiooni, mille algatas E-anatum. Ka En-anatum I-t on raidkirjades mainitud kui „jumalanna Ninhursagi tervisliku piimaga üleskasvatatut“⁵⁸ ja nimetatud „valitud jumalanna võimsa emanda Nanše poolt puhtas südames“.⁵⁹ Nagu E-anatumi puhul oli ka En-anatumile andnud „võluva nime juma-

⁵² RIME 1, E-anatum E1.9.3.1, col. xi 21–23.

⁵³ RIME 1, E-anatum E1.9.3.5, col. iv 20 – v 8.

⁵⁴ RIME 1, E-anatum E1.9.3.1, col. v 20–22.

⁵⁵ RIME 1, E-anatum E1.9.3.1, col. xi 21–23.

⁵⁶ RIME 1, E-anatum E1.9.3.2, col. iv 11–12

⁵⁷ RIME 1, E-anatum E1.9.3.2, col. iv 11–12.

⁵⁸ RIME 1, En-anatum E1.9.4.2, col. i 8–9.

⁵⁹ RIME 1, En-anatum E1.9.4.1, col. i 10–11.

lanna Inanna“.⁶⁰ Lisaks sellele nimetatakse teda jumal LUGAL-URUxKARi pojaks:

poeg sigitatud jumal LUGAL-URUxKARi poolt.⁶¹

Ilmselt oli tekkimas mingi uus tendents, et Lagašis hakati valitsejaid kultuslikult austama ning pidama neid jumaliku päritoluga isikuteks, kuigi neid ilmselt elu ajal otseselt ei jumalikustatud, vähemalt andmed selle kohta puuduvad. Pole välistatud, et nad jumalikustati postuumelt. Ka see kõik võis olla seotud kuninga positsiooni tugevnemisega ning ka Lagaši valitsejate eduka vallutuspoliitikaga, mida alustas juba E-anatum ning mida jätkasid En-anatum I ning En-metena.

Samas on selge, et nagu E-anatum kasutas ka En-anatum I universalistlikke väljendeid, nagu „kõikide maade alistamine Ningirsu jaoks“:

Kes (En-anatum I) allutas (kõik) võõrad maad jumal Ningirsu jaoks.⁶²

Jumalanna Inanna, kõikide maade emanda jaoks.⁶³

Kui jumal LUGAL-URUxKAR kinkis Lagaši kuningavõimu En-anatumile (I),

andis (kõik) võõrad maad tema kontrolli alla,

asetas (kõik) mässavad maad tema jalgade ette.⁶⁴

En-metena

Oma jumaliku päritolu rõhutas ka järgmine Lagaši valitseja En-metena (En-anatum I poeg ja E-anatumi vennapoeg). En-metena läks oma jumaliku päritolu propageerimisega veelgi kaugemale kui ta isa ja onu. En-metena ei piirdunud sellega, et kuulutas ennast avalikult jumalanna Ĝatumdu(g)-i pojaks: „poeg, jumalanna Ĝatumdu(g)-i sünnitatud“⁶⁵, vaid ta väitis ka, et Sumeri peajumal Enlil andis talle võimukepi, jumal Enki kinkis talle tarkuse ning et En-metena on jumal Ningirsu peavalitseja

⁶⁰ RIME I, En-anatum E1.9.4.6, col. i 10–11.

⁶¹ RIME I, En-anatum E1.9.4.1, col. i 7–8.

⁶² RIME I, En-anatum I E1.9.4.4, col. i 6–7.

⁶³ RIME I, En-anatum I E1.9.4.5, col. i 1–2.

⁶⁴ RIME I, En-anatum I E1.9.4.9, col. ii 13 – col. iii 8.

⁶⁵ RIME I, En-metena E.1.9.5.22, 9–10.

maa peal (ehk siis kõikidest teistest valitsejatest üle).⁶⁶ En-metena rõhutas lisaks, et ta on ka jumal LUGAL-URUxKARi armastatud poeg.⁶⁷ Nagu tema eelkäijadki oli ka En-metena üles kasvatatud jumalanna Ninhursaği tervisliku piimaga.⁶⁸ Lisaks oli En-metena jumalate vend – ta oli nt võimsa isanda jumal NIN-DARi valitud vend.⁶⁹

Uus nähtus, mida varem Lagaši valitsejate puhul ei esinenud, on ka see, et En-metena hakkas (võib-olla kõige esimesena Sumeris) väitma, et ta on jumalanna Innana välja valitud, mh kuulutades, et ta oli „jumalanna Inanna kutsutud“.⁷⁰ Sarnaselt En-metenaga toonitas oma sidet Inannaga ca 180–200 aastat pärast En-metenat valitsenud jumalikustatud Akkadi kuningas Narām-Sîn, kes väitis enda kohta järgmist:

[Na]rām-S[ī]n, võimas kuningas, Akkadi ja nelja ilmakaare kuningas, jumalanna Aštar-Annunitumi⁷¹ abikaasa, linna jumal Ilaba vägede juht, ku[i] jumalanna Ištar... [t]eda LAKUUN.⁷²

Teisalt polnud En-metena nii suur vallutaja nagu ta onu E-anatum ning meil pole andmeid, et ta oleks kasutanud enda kohta selliseid universalistlikke väljendeid nagu E-anatum.

En-anatum II

En-anatum II-lt on kahjuks säilinud vaid üks lühike 21-realine raidkiri. Ta suri noorena ja valitses väga lühikest aega. Seega ei saa tema kohta midagi kindlat väita. Tema ainsas raidkirjas esineb En-anatum II kui „jumal Enlili kangelane, jumalanna Nanše poolt tema südames valitud, jumal Ningirsu peajuhataja“.⁷³ Pole andmeid selle kohta, et En-anatum II oleks kasutanud universalistlikke väljendeid enda või jumalate kohta.

⁶⁶ RIME 1, En-metena E.1.9.5.1, col. v 22–29.

⁶⁷ RIME 1, En-metena E.1.9.5b, *obverse* (obv.) ii 7 – obv. iii 1.

⁶⁸ RIME 1, En-metena E.1.9.5.18, col. i 7'–8': ga-zi-kú-a ^dnin-hur-sağ-ka-ka

⁶⁹ RIME 1, En-metena E.1.9.5.20, 10–12.

⁷⁰ RIME 1, En-metena E.1.9.5b, obv. ii 5–6.

⁷¹ Tähendab tõlkes sõjakat Ištarit.

⁷² Douglas R. **Frayne**, „Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)“ – *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 2* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1993), Naram-Sîn E2.1.4.1, col ii 1'–15' (edaspidi RIME 2).

⁷³ RIME 1, En-anatum II E.1.9.6.1.

Lugal-anda

Rohkem informatsiooni sisaldavad kuninglikud raidkirjad Lagaši valitseja Lugal-anda kohta. Talle eelnenud valitsejalt En-entarzilt, kes oli ilmselt tema isa, on säilinud vaid üks kolmerealine raidkiri. Selle En-entarzi raidkirja oli koostanud keegi Geme-Baba, En-entarzi tütar, kes oli Lugal-anda õde.⁷⁴ Paraku teame En-entarzist veelgi vähem kui En-anatum II-st.

Lugal-anda kolmest säilinud ja avaldatud raidkirjast annab vaid üks (üsna lakooniline) veidigi teavet tema jumaliku päritolu taotluste kohta. Lugal-anda nimetas end „jumalus Baba pojaks“.⁷⁵ Samuti esines ta raidkirjas kui „valitud jumalanna Nanše südames“. Valitsussaua olevat talle kinkinud (kui uskuda Lugal-anda raidkirju), nagu ka tema eelkäijate puhul, jumal Ningirsu.⁷⁶ Nendes kolmes säilinud raidkirjas ei kasutanud Lugal-anda ühtegi universalistlikku väljendit ega tiitlit.

Uru-KA-gina

Viimasest varadünastilisest Lagaši kuningast Uru-KA-ginast (XXIV saj eKr) on säilinud päris palju raidkirju,⁷⁷ kuid ükski neist ei maini tema jumalikkude päritolu. Teadagi oli Uru-KA-gina⁷⁸ usurpaator⁷⁹, kes kukutas Lugal-anda võimult ning kelle ajal ei läinud Lagaši välisasjad kaugeltki enam nii hästi kui En-metena ajal.

Uru-KA-gina ajal sattus Lagaš mitme välisagressori ohvriks. Esimene neist oli Uruki kuningas Lugal-zagesi, kes rüüstas Lagaši riigi alasid, kuid Uru-KA-gina jäi veel võimule. Teine agressor oli akkadlane Sargon, kes vallutas Lagaši riigi, Uru-KA-gina kaotas oma võimu ja ilmselt ta mõrvati.⁸⁰

Uru-KA-gina ei nimetanud jumalaid oma vanemateks või vendadeks. Seega ei pretendeerinud ta jumalikkude päritolule. Võib-olla mängis siin

⁷⁴ RIME 1, En-entarzi E1.9.7.1.

⁷⁵ RIME 1, Lugal-Anda E1.9.8.2, col. i' 6'-7'.

⁷⁶ RIME 1, Lugal-Anda E1.9.8.2.

⁷⁷ RIME 1, lk 245–287.

⁷⁸ Uru-KA-gina kohta vt lähemalt Liverani, *The Ancient Near East. History, Society and Economy*, 113–114; Anton **Deimel**, *Šumerische Tempelwirtschaft zur Zeit Urukaginas und seiner Vorgänger* (Roma: Pontificio Instituto Biblio, 1931).

⁷⁹ võimuhaaraja.

⁸⁰ Selz, *Sumerer und Akkader: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, 60–63.

rolli see, et Uru-KA-gina oli usurpaator ja seetõttu ei taotlenudki ta endale jumalikku päritolu.

Samuti meil pole andmeid selle kohta, et Uru-KA-gina oleks kasutanud universalistlikke väljendeid või tiitleid. Universalistlikke taotluste puudumist Uru-KA-gina raidkirjades võib seletada sellega, et Lagaši riik oli tema ajal välispoliitiliselt suures ohus. Lagaš oli nõrk ja olukord oli väga ebastabiilne.

Mida me saame järeldada varadünastilise Lagaši kohta?

XXV–XXIV saj eKr on Lagašis nähtav tendents valitseja jumalikustamisele. Kuigi valitseja polnud varadünastilises Lagašis kunagi otseselt jumalikustatud, taotlesid nii mõnedki Lagaši valitsejad endale jumalikku päritolu. Sellele on osutanud ka tuntud sumeroloog Gebhard Selz, rõhutades, et varadünastilise Lagaši valitsejad nimetasid ennast „N jumaluse sünnitatuks“ või „üleskasvatatuks jumalanna Ninhursaği tervisliku piimaga“.⁸¹

Võib järeldada, et jumalikustamise alged varadünastilises Lagašis on selgelt seotud valitsejate universalistlike püüdlustega, mis esialgu avaldusid valitseja jumaliku päritolu postuleerimises ja universalistlike tiitlite omistamises kuningavõimu kaitsvatele ning legitimeerivatele jumalatele. Tähelepanu väärib seegi, et kui jumalikustamisele viitavad tendentsid olid Lagaši I dünastia varasemate ja võimsamate valitsejate (E-anatum, En-anatum I) puhul juba alguse saanud, jätkusid need ka nende vähem võimsate järglaste ajal, hoolimata sellest, et need järglased ei saavutanud eelkäijatega samaväärset reaalselt mõjuvõimu. Kui Uru-KA-gina usurpaatorina võimule tõustes varasemale dünastiale lõpu tegi, loobus Uru-KA-gina jumalikustavast ja universalistlikust retoorikast ning ka auhnest titulatuurist.

Umma (Ĝiša)

Ĝiša-kidu

Ĝiša-kidut, Umma kuningat, kellest on säilinud vaid üks raidkiri (Ĝiša-kidu E.1.12.6.2), on selles raidkirjas nimetatud „karjuseks, armastatud

⁸¹ Selz, „The Divine Prototypes“, 20.

jumal Šara poolt, jumal Ištarāni armastatud sõbraks, kuningaks, jumalanna Innana valituks, jumal Enlili võimsaks valitsejaks“ jne.⁸² Samas raidkirjas nimetab Ğiša-kidu ennast „eesõigust omavaks, Sumerimaa hirmuäratavaks juhiks, kellel pole kogu maal ühtegi võistlejat“.⁸³ Seega on ka Ummas olnud katse nimetada valitsejat N jumala vennaks, sõbraks jne. Võimalik, et Umma, Lagaši pikaajaline rivaal, võttis need ideed üle Lagašist. Kuna Ummast leitud raidkirjade arv on niivõrd väike, ei saa me sisuliselt peaaegu mitte midagi väita Umma valitseja kuningavõimu kohta.

Uruk

Lugal-kiğine-dudu

Uruki kuningas Lugal-kiğine-dudu, kes oli Lagaši valitseja En-metena kaasaegne, jättis meile vaid kuus üpris lühikest raidkirja. Tegu oli võimsa valitsejaga, kes valitses nii Urukis kui ka Uris ning ilmselt kontrollis teisi Sumeri linnriike. Oma raidkirjades väidab Lugal-kiğine-dudu sageli, et jumal Enlil, kõikide maade kuningas, valis ta õiglaselt välja ja et jumal „Enlil ühendas (mõlemad) võimu ja kuningluse tema jaoks“.⁸⁴ Ja kuigi Lugal-kiğine-dudu ei kasutanud enda kohta universalistlikke väljendeid (vähemalt puuduvad selle kohta andmed), omistas ta, nagu ka mitu Lagaši valitsejat, korduvalt universalistlikke tiitleid olulisematele jumalatele, nt Enlilile.⁸⁵ Lisaks sellele väitis Lugal-kiğine-dudu propagandaaparaat, et jumalanna Inanna andis talle kuningavõimu nii Urukis kui ka Uris.⁸⁶

Lugal-kisal-si

Lugal-kiğine-dudule järgnenud poeg, Uruki ja Uri võimas valitseja Lugal-kisal-si kasutas samuti analoogseid universalistlikke väljendeid, nagu nt „jumal Enlili, kõikide maade kuninga jaoks“.⁸⁷ Kahjuks on temalt säilinud

⁸² RIME 1, Ğiša-kidu E.1.12.6.2, col. i 1–17.

⁸³ RIME 1, Ğiša-kidu E.1.12.6.2, col. i 9–10.

⁸⁴ RIME 1, Lugal-kiğine-dudu E1.14.14.1, 1–8.

⁸⁵ RIME 1, Lugal-kiğine-dudu E1.14.14.1, 1–2.

⁸⁶ RIME 1, Lugal-kiğine-dudu E1.14.14.1, 5–17.

⁸⁷ RIME 1, Lugal-KISAL-si E1.14.15.1, 1–2.

vaid neli lühikest raidkirja ja niivõrd napp materjal ei anna meile võimalust teha mingeid tõsisemaid järeldusi.

Ur-zage

Ur-zage, kes järgnes Lugal-kisal-sile, jättis meile vaid ühe üheksarealise raidkirja, mille lõpp on täiesti hävinenud. Selle raidkirjas väitis Ur-zage, et jumal „Enlil on kõikide maade kuningas“, ja kasutas enda kohta kaht tiitlit, „Uruki kuningas“ ja „Kiši kuningas“.⁸⁸ Seega pretendeeris Ur-zage sisuliselt hegemooni staatusele terves Sumeris, kuna Kiši linnriik asus põhjas ja tiitel „Kiši kuningas“ tähendas Põhja-Sumeri hegemooni; Uruki linnriik oli aga väga oluline ja teatud aegadel lausa domineeriv linnriik Lõuna-Sumeris. Uruki ja Kiši kuningas tähendas sisuliselt pretensiooni olla terve Sumeri hegemoon ning Sumer tähendas sumerlaste ja akkadlaste ettekujutusel tervet maailma.

En-šakuš-Ana

En-šakuš-Ana, Uruki kuningas, läks veelgi kaugemale kui Ur-zage, ütles oma raidkirjas juba selgelt välja soovi olla terve Sumeri (teatud mõttes terve maailma) hegemoon ja võttis esimesena Sumeri valitsejate seas kasutusele tiitli „En-šakuš-Ana, terve Sumeri isand ja (kogu Sumeri) rahva kuningas“. Põhjuseks oli see, et „jumalate käsul“ suutis En-šakuš-Ana purustada Kiši ja Akšaki ning Kiši kuningas Enbi-Eštar langes tema kätte vangiks.⁸⁹ Jumal Enlil esineb En-šakuš-Ana raidkirjades endiselt kui „kõikide maade kuningas“.⁹⁰ Kahjuks on En-šakuš-Analt säilinud vaid neli lühikest raidkirja, mistõttu pole tema kuningliku ideoloogia, sh ka tema võimaliku jumalikustamise kohta midagi enamalt võimalik väita.

Lugal-kišine-dudu, Lugal-kisal-si, Ur-zage ja En-šakuš-Ana ajast säilinud väga napi kirjaliku materjali kohta võib paraku väita vaid seda, et need lokaalsed, kuid üpris võimsad ja auahned Sumeri valitsejad kasutasid universalistlikke epiteete ja tiitleid selliste jumalate puhul nagu Enlil ja An. On ka andmeid, mis näitavad meile, et need valitsejad pretendeerisid

⁸⁸ RIME 1, Ur-zage E1.1.16.1, 1-9.

⁸⁹ RIME 1, En-šakuš-Ana E1.14.17.1, 1-12.

⁹⁰ RIME 1, En-šakuš-Ana E1.14.17.1, 1-2.

ilmselt ka terve Sumeri ja Akkadi valitseja staatusele. Teatud mõttes võis see tähendada maailmavalitsemise kontseptsiooni algust. Kuid andmeid selle kohta, et nad pretendeerisid jumalikule päritolule, meil pole.

Lugal-zagesi

Uruki riigi võimsuskulmineerub algselt Umma, hiljem ka Uruki ja seejärel peaaegu terve Sumeri valitsejaks saanud Lugal-zagesi (XXIV saj eKr) ajal. Oma vallutuspoliitikaga saavutas Lugal-zagesi kontrolli enamiku Sumeri linnriikide üle. Tema raidkirjad, mis kirjeldavad ta vallutusi, on täis propagandistlikku retoorikat ning näitavad Lugal-zagesi suuri ambitsioone. Õnneks on Lugal-zagesist säilinud piisavalt raidkirju ning seetõttu on võimalik teha juba julgemaid järeldusi kui tema eelkäijate puhul.

Lugal-zagesi oli esimene Uruki valitseja, kelle puhul on selgelt näha tema pretensioon jumalikule päritolule. Otseselt viitavad Lugal-zagesi jumalikule päritolule juba varadünastilises Lagašis väljamõeldud ideed, et valitseja on „poeg, jumalanna Nissaba sünnitatud ja ka üleskasvatatud jumalanna Ninhursagi tervisliku piimaga“, mida Lugal-zagesi enda kohta kasutas.⁹¹ Sarnaselt Lagaši kuningate E-anatumi ja En-metenaga väitis ka Lugal-zagesi, et jumal Enki kinkis talle tarkuse.⁹² Oma raidkirjades rõhutas Lugal-zagesi, et päikesejumal Utu on ta välja valinud.⁹³

Mis puudutab universalistlikke väljendeid, siis Lugal-zagesi tekstides on jätkuvalt mainitud jumal Enlilit kui kõikide maade kuningat.⁹⁴ Kuid lisaks sellele väitis Lugal-zagesi ka seda, et ta ise on Uruki ja terve (Sumeri) maa kuningas. Selles võib näha taotlust saada terve maailma valitsejaks.

Lugal-zagesi väitis enda kohta veel järgmist:

Kui jumal Enlil, kõikide maade kuningas, andis Lugal-zagesile (terve) maa kuningluse, suunas kõik maa silmad (kuulekalt) tema poole, asetas kõik maad tema jalge ette, idast ja läänest muutis nad tema alamateks, siis alates Alumisest merest piki Tigrist ja Eufratti kuni Ülemise mereni, tema (Enlil) pani nad tema jaoks heasse järjekorda.⁹⁵

⁹¹ RIME I, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 1–29.

⁹² RIME I, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 17–18.

⁹³ RIME I, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 23–24.

⁹⁴ RIME I, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 1–2.

⁹⁵ RIME I, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 36 – col ii 11.

Lugal-zagesi-aegne ametlik propaganda väitis: „Idast lääneni ei lubanud jumal Enlil temale (Lugal-zagesile) ühtegi rivaali, tema (Lugal-zagesi) valitsuse ajal oli maa rahulik, inimesed olid rõõmsad.“⁹⁶

Nagu näha, kulmineerusid Lugal-zagesi ajastul Mesilimi ja E-anatumi ajal tekkinud ideed – jumalik päritolu ja universalistlikud taotlused. Erinevus varasematest valitsejatest seisneb selles, et Lugal-zagesi oli esimene valitseja Mesopotaamias, kes selgelt sidus universalistlikud epiteetidid mitte ainult jumalatega, vaid ka endaga ja kes selgelt väljendas oma tahet valitseda tervet maailma, kuigi ilmseid universalistlikke tiitleid ta enda kohta ei kasutanud.

3. AKKADI AJASTU

Erinevalt varadünastilisest ajastust, kust meil pole teada kindlaid andmeid valitsejate jumalikustamise kohta, on Akkadi ajastu kohta sellised andmed juba olemas, kuid vaid mõne valitseja puhul võib väita, et nad olid jumalikustatud. Mõnes aspektis on Akkadi kuningate (Sargoniidid, 2334–2154 eKr) jumalikustamise probleem senini jäänud vaieldavaks küsimuseks.

Mis puudutab aga universalistlikke väljendeid, siis on olukord tunduvalt selgem. Universalistlikke tiitleid ja epiteete, mida näiteks En-metena ning teised varadünastilise ajastu valitsejad kasutasid vaid jumalate puhul, hakkavad valitsejad nüüd kasutama ka enda kohta.

Sargon

Sargon (2334–2279 eKr), kelle nimi akkadi keeles tähendab „õige/tõeline kuningas“,⁹⁷ oli ilmselt lihtpäritolu usurpaator, kes haaras võimu Kišis ning seejärel valis oma pealinnaks Agade. Tema vallutuste tulemuseks oli võimsa Akkadi riigi rajamine. Sargon pühendas suurema osa oma elust esimese tsentraliseeritud suurriigi loomisele Mesopotaamias, mille eesotsas seisis tugev absoluutse võimuga valitseja – *šarrum* (akkadi

⁹⁶ RIME I, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. ii 12–20.

⁹⁷ Nimi Šarru-kin tähendas tõlkes „õiglane kuningas“ ja see polnud ilmselt sünnipärane. See oli Sargoni ideoloogiline samm, mida ta kasutas oma võimu legitimeerimiseks. Sargon oli lihtpäritolu usurpaator ja vajas poliitilist programmi, et tõestada, et ta on õige kuningas, kelle jumalad on valinud.

k „kuningas“).⁹⁸ Kuningas allutas oma kontrolli alla kõik linnad Lõuna-Mesopotaamias, nimetas ennast „universumi kuningaks“ (akkadi k *šar kiššatim*, sumeri keeles *lugal kiš*) ja vahetas välja linnavalitsejad ning määras oma lapsi tähtsamatesse templitesse ülempreestriteks ja ülempreest-rinnadeks.⁹⁹

Kindlaid andmeid selle kohta, et Sargon oli jumalikustatud, pole teada, kuid seda võib oletada, sest mõned asjaolud viitavad sellele kaudselt. Seda võib näha selliste isikunimede puhul nagu Šarrukin-ili, mis tähendas „Sargon on minu jumal“.¹⁰⁰

Rīmuš

Ka Sargoni poja Rīmuši (2278–2270 eKr) ajast on meil vaid kaudseid või vaieldavaid tõendeid tema võimaliku jumalikustamise kohta. Rīmušist on teada, et mõningad tema teenrid või alamad kandsid sellist nime nagu *ì-lí-Ri-mu-uš*,¹⁰¹ mis akkadi keeles tähendas „Minu jumal on Rīmuš“. Siit tõuseb küsimus, kas juba mitte Sargon ja Rīmuš ei üritanud kehtestada isikukultust. Kindlaid andmeid meil pole, kuid toodud faktid näivad sellele viitavat. Hoopis tähelepanuväärsem on üks lühike sumerikeelne dokument. Sarnaselt oma isaga nimetas Rīmuš ennast ka „universumi kuningaks“.¹⁰²

Man-ištūšu

Sargoni vanema poja Man-ištūšu (2269–2255 eKr) ajast, kes valitses pärast Rīmušit¹⁰³, säilinud üks pitsatilegend (S-6), mis kuulus Taribule,

⁹⁸ Jean-Jacques **Glassner**, *The Invention of Cuneiform, Writing in Sumer*. Transl. Zainab Bahrani, Marc van de Mieroop (Baltimore-London: John Hopkins University Press, 2003), 200.

⁹⁹ Ignace J. **Gelb**, Burkhard **Kienast**, *Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr.* Freiburger Altorientalische Studien, 7 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1990) (edaspidi FAOS, 7), 64–65.

¹⁰⁰ *The Cambridge Ancient History*, 1: *Egypt and Babylonia to 1580 B.C.* Ed. John Bury (Cambridge: At The University Press, 1924), 1409.

¹⁰¹ Robert A. **Di Vito**, *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names, The Designation and Conception of the Personal God* (Roma: Ed. Pontificio Instituto Biblico, 1993). 144.

¹⁰² RIME 2, Rīmuš E2.1.2.1, 1-3.

¹⁰³ Rīmuš oli Sargoni noorem poeg.

Lugal-ezeni naisele,¹⁰⁴ kus Man-ištūšu nime ees on kasutatud *diğir*'i märki, mis osutab, et Man-ištūšu oli oma elu ajal jumalikustatud:

(jumalik) Man-ištūšu: Taribu, Lugal-ezeni naine, valmistas (selle) tema jaoks.¹⁰⁵

Niisiis võib see tekst viidata sellele, et Man-ištūšu jumalikustati. Kuid siinkohal tekivad küsimused: miks on senini leitud vaid üksainus tekst, kus Man-ištūšut on nimetatud jumalaks, ja miks just Taribu tekstis? Kas see ei tähenda seda, et vaid Taribu ja tema mees Lugal-ezen tunnustasid teda jumalana, aga teised mitte? Või tähendab see hoopis, et Man-ištūšu kasutas mingil hetkel enda kohta mitteametlikult jumalikke auavaldusi, mille põhjal võiks oletada, et ta üritas Akkadis sisse viia oma jumalikustamist, kuid see katse ebaõnnestus.

Mis puudutab universalismi varajaste Sargoniidide puhul (Sargon, Rīmuš ja Man-ištūšu), siis ei ole kahtlust, et nende universalismi taotlused on auahnemad ja sirgjoonelisemad kui Lugal-zagesi ajal. Juba Sargon nimetas ennast „universumi kuningaks“.¹⁰⁶

See on seotud nii Sargoni suure eduga sõdades Lugal-zagesi vastu kui ka tema edukate vallutustega nii Sumeris ja Akkadis kui ka Põhja-Mesopotaamias, Süürias ja Elamis. Sargon, kes loob võimsa suurriigi, nimetab ennast samas, nagu mitu varadünastilist valitsejat, maa isandaks, kellele „Enlil ei andnud ühtegi vastast“.¹⁰⁷ Lugal-zagesilt¹⁰⁸, keda Sargon võitis ja kelle vangistas, laenab Sargon järgmise kontseptiooni:

Jumal Enlil andis talle Ülemise ja Alumise mere, nii et alates Alumisest merest kuni Ülemise mereni valitsesid maad Agade linna kodanikud.¹⁰⁹

Sargoni järglased Rīmuš ja Man-ištūšu kasutavad samu propagandistlikke võtteid ning tiitleid ja epiteete, mh ka universalistlikku tiitlit „universumi kuningas“.¹¹⁰

¹⁰⁴ FAOS 7, 40.

¹⁰⁵ FAOS 7, 40.

¹⁰⁶ RIME 2, Sargon E2.1.1.8, 1–3.

¹⁰⁷ RIME 2, Sargon E2.1.1.1, 67–72.

¹⁰⁸ RIME 1, Lugal-zage-si E1.14.20.1, col. i 36 – col. ii 11.

¹⁰⁹ RIME 2, Sargon E2.1.1.1, 73–82.

¹¹⁰ RIME 2, Rīmuš E2.1.2.1, 1–3; RIME 2 Man-ištūšu E2.1.3.1, 1–3.

Narām-Sîn

Akkadi dünastia ajast säilinud kirjalikest allikatest on teada, et kuningas Narām-Sîn¹¹¹ (2254–2218 eKr) lasi oma isiku jumalikustada.

Seda tõestab mitu fakti. Esiteks esineb tema nimi paljudes Vana-Akkadi ajastu tekstides jumaluse determinatiiviga *diğir*, samal ajal kasutas Narām-Sîn tiitlit *ilu(m) dannu(m)* – „võimas jumal“. Narām-Sîni võidusteel tõestab samuti seda, et ta oli jumalikustatud, kuna steelil kujutatakse Narām-Sîni seismas oma sõdurite peade peal, ta on umbes poolteist korda suurem kui tavaline sõjamees ning tabab vaenlasi vibu ja noolte abil. Kõige olulisem on aga see, et Narām-Sîni on kujutatud sarvekrooniga, mida Mesopotaamias võisid kanda vaid jumalad.¹¹²

On säilinud raidkiri ühel nn Bassetki kujul, kus on juttu sellest, kuidas teised olulisemad jumalad valisid Narām-Sîni jumalaks ning et talle ehitati tempel Agade linna, mis oli kogu Akkadi riigi pealinn.¹¹³ Mitte ainult mitmes raidkirjas, vaid ka paljudes aastanimedes ja mitmel pitsatilegendil on Narām-Sîni mainitud jumalana, nagu nt – „jumalik Narām-Sîn, Akkadi jumal: Ukinul-maš, tema poeg“¹¹⁴

Kuid näib, et Narām-Sîni ei hakatud jumalikustama mitte kohe pärast tema võimuletulekut, nagu oletavad mõned uurijad, vaid tunduvalt hiljem, võib-olla alles tema valitsemisaja keskel või teisel poolel. Seda asjaolu tõestavad järgmised faktid: mitmes Narām-Sîni ajast säilinud raidkirjas ei esine Narām-Sîni nimi jumalikustamise determinatiiviga *diğir*.¹¹⁵ Lisaks ei nimetata mitmes aastanimedes Narām-Sîni jumalaks. Seega võib oletada, et Narām-Sîni hakati jumalikustama alles alates tema valitsemise 10.–15. aastast. Narām-Sîni jumalikustamise algust tema valitsemisaja keskel tõendab ka raidkiri (Narām-Sîn E2.1.4.10), mis väidab, et Agade

¹¹¹ Narām-Sîni nimi tähendas akkadi keeles „Kuu jumala lemmik“.

¹¹² Orthmann, *Der alte Orient, Propyläen Kunstgeschichte*, 104.

¹¹³ RIME 2, Narām-Sîn E2.1.4.10; FAOS 7, 81–83; Abdul-Hadi **Ayish**, „Bassetki Statue with an Old Akkadian Royal Inscription of Narām-sin of Agade (B.C. 2291–2255)“ – *Sumer*, 32 (1976), 70–73; Gwendolyn **Leick**, *Mesopotamia: The Invention of the City* (England: Penguin Books, 2002), 100.

¹¹⁴ FAOS 7, 41: ^dNa-ra-am-^dEN.ZU /*dingir-A-kà-dèki* /U-ki-in-ul-maš / DUMU-šú; Vt Dietz Otto **Edzard**, *Die Inschriften der altakkadischen Rollsiegel – Archiv für Orientforschung*, 22 (1969), 15.

¹¹⁵ RIME 2, Narām-Sîn E2.1.4.25; RIME 2, Narām-Sîn E2.1.4.36; RIME 2, Narām-Sîn E2.1.4.46.

linna kodanikud kuulutasid ta jumalaks Sumeri ja Akkadi olulisemate jumalate heakskiidul Agade linnas ja ehisasid talle templi keset Agade linna alles pärast seda, kui ta oli saavutanud üheksas lahingus võidu mäsajate vastu.¹¹⁶

Mis puudutab universalistlikke taotlusi, siis mõtles Narām-Sîn enda jaoks välja täiesti uue tiitli „nelja maailmakaare kuningas“.¹¹⁷ „Nelja maailmakaare kuningas“ on selgelt universalistlik tiitel, tähendab kontrolli terve maailma üle ja sarnaneb Sargoni kasutatud tiitliga „universumi kuningas“. Samal ajal loobus Narām-Sîn tiitlist „universumi kuningas“, mida kasutasid Sargon ja ta pojad.

Šar-kali-šarrī

Narām-Sîni poeg (või lapselaps) ja mantlipärija Šar-kali-šarrī¹¹⁸ (2217–2193 eKr) sai troonile asudes isalt päranduseks nii isa tiitli kui ka suure, kuid ebastabiilse riigi, mis hakkas lagunema, ning tõsised sõjalised ja sise-mised probleemid, mis olid tekkinud juba Narām-Sîni ajal.¹¹⁹ Siinkirjutaja oletusel oli Šar-kali-šarrī oma võimuaastate algul jumalikustatud, kuid hiljem ta loobus enda jumalikustamisest.¹²⁰

Mõned teadlased, nagu Aage Westenholz, on väitnud, et Šar-kali-šarrī polnud kunagi jumalikustatud või ta loobus jumalikustamisest kohe, kui asus valitsema.¹²¹ Piotr Michalowski on veelgi kategoorilisem

¹¹⁶ RIME 2, Narām-Sîn E2.1.4.10, 1–57.

¹¹⁷ RIME 2, Naram-Sîn E2.1.4.1, 88.

¹¹⁸ Nimi Šar-kali-šarrī oli mõeldud välja Akkadi riigi võimsuse ülistamiseks ning tähendas akkadi keeles „kõikide kuningate kuningat“.

¹¹⁹ Selz, *Sumerer und Akkader*, 72.

¹²⁰ OBO 160/3, 56.

¹²¹ Aage Westenholz on kindlal arvamusel, et Šar-kali-šarrī keeldus kohe pärast oma võimule tulekut kasutamast Narām-Sîni tiitlit „nelja maailmakaare kuningas“. Tõesti, mitte üheski Šar-kali-šarrī raidkirjas või tema ajast säilinud tekstis pole Šar-kali-šarrīt kunagi nimetatud „nelja maailmakaare kuningaks“ (OBO 160/3, 55–56). Kuid Westenholz mainib veel, et Šar-kali-šarrī loobus kohe ka enda jumalikustamisest, kuid sellega ma nõustuda ei saa, sest faktid näitavad hoopis teist – seda, et Šar-kali-šarrī oli jumalikustatud vähemalt 2–3 aastat või isegi rohkem (terve hulk tekste, aastanimed, kuninga raidkirjad ja pitsatilegendid tõestavad seda). Kuigi Westenholz mainib, et Šar-kali-šarrī loobus kohe jumalikustamisest, viitab ka A. Westenholz Adabi tekstile S-29 (FAOS 7, 46), näidates, et mõningad Šar-kali-šarrī teenrid pidasid teda siiski ka hiljem jumalaks. Kuid siis kerib loogiline küsimus: kui kuningas ametlikult keeldus kohe oma võimuletuleku järel jumalikustamisest, miks siis mõned tema ametnikud teda endiselt

kui Westenholz ja väidab, et Šar-kali-šarri polnud üldse jumalikustatud.¹²² Michalowski väitega ei saa siiski nõustuda, sest on tõendeid, et Šar-kali-šarri oli jumalikustatud vähemalt mõned aastad ja pretendeeris lausa jumal Enlili poja ehk jumal Ninurta staatusele.¹²³

Westenholz ja Michalowski jätavad arvestamata meieni jõudnud umbes 16 aastanime Šar-kali-šarri ajast, millest igaüks vastab kuninga ühele valitsemisaastale. Vähemalt kaks aastanime mainivad Šar-kali-šarrit koos märgiga *diğir* tema nime ees, nagu nt „jumalik Šar-kali-šarri“ aastanimes D-39.¹²⁴ Ka aastanimes D-38 esineb Šar-kali-šarri kui „jumalik“.¹²⁵ Samuti on võimalik, et ka mõnes teises aastanimes võis Šar-kali-šarri esineda kui jumal, kuna tema *ca* 25 aastat kestnud valitsemise ajast on üheksa aastanime kaduma läinud. Ülejäänud säilinud 16 aastanimes mainitakse Šar-kali-šarrit ilma jumaluste determinatiivita *diğir*, kuid seejuures pole neljas nendest säilinud teksti algust (D-27, D-33, D-37, D-41).¹²⁶ Seega saab analüüsida vaid ligi pooli aastanimesid (12 aastanime) 25 aastat kestnud valitsemisajast ning nendest 12-st kahes esineb Šar-kali-šarri kui „jumalik Šar-kali-šarri“ (D-38 ja D-39).

Mis puudutab pitsatilgende, siin on meil andmeid, et Šar-kali-šarri nime ette on kirja pandud märk *diğir*. Heaks illustreerivaks näiteks on pitsatillegend S-26:

(jumalik) Šar-kali-šarri, Akkadi kuningas, Ibni-šarrum, kirjutaja, sinu teener.¹²⁷

jumalaks pidasid? Mis eesmärgiga nad seda tegid? (OBO 160/3, 56.) Sellele küsimusele Westenholz ei vasta, samuti ei maini ta muid tekste, kus Šar-kali-šarri esineb kui „jumalik Šar-kali-šarri“, nagu nt tekstis S-26 (FAOS 7, 45).

¹²² Michalowski, „The Mortal Kings of Ur“, 35.

¹²³ Vt kuningate pretendeerimise kohta Ninurta staatusele Amar **Annus**, *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia* (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002), 10; Ninurta kohta veel vt Amar **Annus**, „Ninurta naasmine Nippurisse“ – *Mille anni sicut dies hesterni ... Studia in honorem Kalle Kase-maa*. Toim Marju Lepajõe, Andres Gross (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003), 315–325.

¹²⁴ FAOS 7, 56: ^dŠar-kà-lí-LUGAL^{ri}.

¹²⁵ FAOS 7, 56.

¹²⁶ FAOS 7, 41, 54, 55, 56.

¹²⁷ FAOS 7, 45; RIME, 2, 204–211.

Tekst S-26 on ametlik pitsat, mis kuulub Ibni-šarrumile, kes oli kuninga teener ja kirjutaja. Pitsatil on Šar-kali-šarrīt mainitud kui jumalikku.

Mõnevõrra tähtsamaks võib pidada veel üht pitsatit (S-29), millel asuv tekst kõlab järgmiselt:

Šar-kali-šarrī, Akkadi kangelaslik jumal: Lugal-giš, kirjutaja, Adabi valitseja/asehaldur, sinu (?) teener.¹²⁸

Veel ühes tekstis on mainitud Šar-kali-šarrīt kui „jumalikku”.¹²⁹ Šar-kali-šarrīt on siin nimetatud „kangelaslikuks jumalaks“ (*diğir-ur-sağ*). Seda epiteeti ei leia me üheltki Akkadi ja Uus-Sumeri kuningalt ei varem ega ka hiljem. Kuid veel üks kirjalike allikate alaliik tõestab seda, et Šar-kali-šarrī oli jumalikustatud (vähemalt mõned aastad) – need on Šar-kali-šarrī raidkirjad ja kuninga raidkirjade hilisemad koopiad.

Näiteks ühes kuningas Šar-kali-šarrī raidkirja koopias Šarkališarrī C 2 on selline fragment:

Enlilile, jumalate kuningale, jumalik Šar-kali-šarrī, tema armastatud poeg, Akkadi võimas kuningas, ..., Enlili ees, oma isa, Nippuri läks...¹³⁰

Paremini säilinud raidkiri Šarkališarrī 2 mainib samuti Šar-kali-šarrīt kui jumalikku:

jumalik Šar-kali-šarrī, Enlili armsam poeg, Akkadi võimas kuningas...¹³¹

Ka mõnes teises raidkirjas on Šar-kali-šarrīt nimetatud „jumalikuks“, „Akkadi võimsaks kuningaks“ ja „Enlili armsaks pojaks“ – nagu nt raidkirja koopias Šarkališarrī C 3¹³² või Šarkališarrī B 4.¹³³

Šar-kali-šarrī jumalikustamise probleemiga on siinkirjutaja varem juba tegelenud ning üritanud näidata, et ta oli jumalikustatud vähemalt oma valitsemise alguses.¹³⁴ Enlili armsam poeg oli teadagi kange-

¹²⁸ FAOS 7, 46: Šar]-kà-lí-LUGAL^{ri}/ dingir-ur-sag/ A-kà-dè^{ki}/ Lugal-giš/ dub-sar/ é[nsi]/ UD.[NUN^{ki}] ir11[x]-zu

¹²⁹ Vt RIME 2, Šar-kali-šarrī E2.1.5.2001, 1,

¹³⁰ FAOS 7, 279–280.

¹³¹ FAOS 7, 114–115; RIME 2, Šar-kali-šarrī E2.1.52: “Šar-kà-lí-LUGAL^{ri} DUMU da-di-šu^d En-líl da-núm LUGAL A-kà-de^{ki}.”

¹³² FAOS 7, 281–282.

¹³³ FAOS 7, 119; RIME 2, Šar-kali-šarrī E2.1.5.2010.

¹³⁴ Vt nt Sazonov; „Vergöttlichung der Könige von Akkade”, 325–342; 2008. a avaldas

laslik jumal Ninurta, keda Mesopotaamias väga austati ja kes oli seotud kuningavõimuga. Seega Šar-kali-šarrī taotles endale ilmselt Ninurta staatus tust maa peal.

Hilisemast ajast on teada mitu valitsejat Mesopotaamiast, kes pretendeerisid jumal Ninurta staatusele, nagu nt Lõuna-Mesopotaamias valitsenud I Isini dünastia valitseja Lipit-Eštar (1934–1924 eKr). Seda võib näha kasvõi Lipit-Eštari hümnides.¹³⁵ Kuid mitte ainult – näiteks ühes oma pühendustekstis on Lipit-Eštar ennast tituleerinud „jumal Enlili pojaks“.¹³⁶ Enlili poja positsiooni nõudsid endale ka teised XXI–XIX saj eKr valitsenud Isini kuningad, kuid esimesena tegi seda Šar-kali-šarrī.

Kõik ülaltoodud ja analüüsitud faktid ei jäta kahtlust, et Šar-kali-šarrī oli jumalikustatud vähemalt oma valitsemise alguses nagu ta isa Narām-Singi. Võime olla kindlad, et mitte ainult Šar-kali-šarrī ise, vaid ka tema teenrid ja ametnikud pidasid teda jumalikuks figuuriks. Šar-kali-šarrī oli ametlikult kuulutanud, et on jumal, ja nimetas ennast väga pretensioonikalt „Akkadi jumalaks“. Nagu on näha, pürgis Šar-kali-šarrī esimese kuningana Mesopotaamia ajaloos peajumal Enlili poja ehk siis jumal Ninurta positsioonile.

Samas pole üheski Šar-kali-šarrī tekstis kasutatud universalistlikke tiitleid ega epiteete, mis oli seotud ilmselt Akkadi riigi nõrgenemise ja allakäiguga; oma valitsemise alguses või esimeses pooles loobus Šar-kali-šarrī universalistlikest tiitlitest („nelja ilmakaare kuningas“ jne).

professor V. Emeljanov artikli „Kuningas kui Ninurta hümnides Urist ja Isinist“, kus autor nõustub siinkirjutajaga, et Šar-kali-šarrī pretendeeris Enlili poja (Ninurta) staatusele (Владимир **Емельянов**, „Царь как Нинурта в шумерских гимнах из Ура и Исина“ – *Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера)*, (Российская Академия Наук, 2008), 135 http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-55431-158-9, viimane külastus 11.08.2015; Krisztián **Simkó**, „Bemerkungen zu Lipiteštar A Z. 87“ – *Novelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, 4 (2013), 117.

¹³⁵ ETCSL 2.5.5.1 Lipit-Eštar A, rida 2.

¹³⁶ Vt Aage **Westenholz**, Joan Goodnick **Westenholz**, *Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem: The Old Babylonian Inscriptions*. Cuneiform Monographs, 33 (Leiden–Boston: Brill, 2006), 90.

KOKKUVÕTE

Eelnevast analüüsisist ilmneb, et Mesopotaamias taotlesid vähemalt juba varadünastilise ajastu viimasel perioodil (u 2550/2500–2335 eKr) Mesiim ja mitu Lagaši valitsejat (E-anatum, En-anatum I ja En-metena) endale jumalikku päritolu, deklareerides oma raidkirjades, et nad on jumalate valitud, et nad on „N jumaluse pojad“ jne. Seega oli neil kõikidel „jumalik lapsepõlv“.

Taotlused universalismile hakkavad Sumeris ilmnema umbes samal ajal, kui tekib „jumalik lapsepõlv“, ehk umbkaudu 2550/2500–2400 eKr.

Selgeid universalistlikke tiitleid, nagu „universumi kuningas“ või „nelja ilmakaare kuningas“, Sumeris varadünastilisel ajastul valitsejate titulatuuris veel ei esinenud. Valitsejad kasutasid enda kohta paremal juhul universalistlikke väljendeid. Universalistlikke tiitleid ja epiteete kasutasid valitsejad vaid olulisemate jumalate puhul, nagu nt Enlil või Ningirsu.

Akkadi dünastia esilekerkimisega Sumeris ja Akkadis tekkis tugeva individualistliku kuninga idee. Akkadi kuningas soovis oma kontrolli alla saada kõik võimalikud ühiskondlikud sfäärid, sh linnad, templid jne. Akkadi kuningatel õnnestus seada sisse tugev valitsejakultus, mida varajases Sumeris polnud. Selle kulminatsiooniks võib pidada valitseja ametliku jumalikustamise sisseviimist kuningas Narām-Sîn'i poolt XXIII saj eKr.

Lähtudes Akkadi ajastu tekstidest, oletab siinkirjutaja, et juba esimesed Akkadi kuningad – Sargon, Rīmuš ja Man-ištūšu – võisid üritada sisse viia oma isikute jumalikustamist. Seda tõestavad kaudselt mõned andmed, nt sellised isikunimed Akkadi ajastust nagu Šarrukin-ili – „Sargon on mu jumal“ jne. Kui välja arvata üksainuke Man-ištūšu tekst, kus teda on mainitud „jumalikuna“, siis pole meil kindlaid andmeid selle kohta, et varajased Sargoniidid (Sargon, Rīmuš ja Man-ištūšu), kes valitsesid enne Narām-Sīni, oleksid kasutanud enda nime ees *dīgir'* märki ja nimetanud ennast jumalaks.¹³⁷ Sargoni puhul peaks arvestama fakti, et ta oli usurpaa-

¹³⁷ Samas teise Akkadi kuninga Man-ištūšu valitsemise ajast on säilinud ainus selle artikli autorile teadaolev tekst, kus Man-ištūšu nime on mainitud koos *dīgir'* märgiga, kuid siin tuleb silmas pidada, et see tekst on ainus ning selle koostajateks pole mitte Man-ištūšu ise või tema ametlik kantselei, vaid üks tema ametnikest ehk teenritest ning tegu on oletatavasti Uri III ajastu koopiaga.

tor, nagu ka Uru-KA-gina Lagašis. Võib-olla peitub selles vastus küsimusele, miks Sargon ei taotlenud endale jumalikku päritolu ega olnud jumalikustatud.

Kindlalt on aga teada, et Narām-Sîn kuulutas ennast ametlikult jumalaks, kuigi mitte kohe pärast oma võimuletulekut, vaid mõni aeg hiljem. Narām-Sîni jumalikustamine on vaieldamatu fakt, mida toetab hulk andmeid, nt kasvõi Narām-Sîni võidusteel, kus ta on kujutatud sarvekrooniga, mida Mesopotaamias võisid kanda vaid jumalikustatud isikud – jumalad ja deemonid. Samuti on Narām-Sîni ajast säilinud terve hulk tekste, mis nimetavad teda „jumalikuks“. Olemasolevad tekstid osutavad, et Narām-Sîn võttis jumalikustamise vastu kunagi oma valitsemise aja keskel, kui tal oli sellise sammu astumiseks juba piisavalt võimu või oli tekkinud väga soodne olukord sellise Mesopotaamia ajaloos enneolematu poliitilise käigu jaoks.

Šar-kali-šarrī loobus oma eelkäija universalistlikest tiitlitest, nagu nt „nelja ilmakaare valitseja“. Mõne teadlase väitel (Westenholz, Michalowski jt) olevat Šar-kali-šarrī kohe loobunud ka enda jumalikustamisest või polnudki teda kunagi jumalikustatud. Siinkirjutaja ei nõustu sellise oletusega ja on näidanud, et Šar-kali-šarrī oli jumalikustatud vähemalt mõned aastad. Lisaks sellele hakkas Šar-kali-šarrī kõige esimesena Mesopotaamia kuningate seas nimetama ennast jumal Enlili armsamaks pojaks, mis viitab sellele, et Šar-kali-šarrīt samastati Enlili poja, sõjaka jumala Ninurtaga. Samas on selge, et Šar-kali-šarrī loobus mingitel põhjustel (nähtavasti sise- ja välispoliitiliste tagasilöökide või muude tõsiste ajendite tõttu) enda jumalikustamisest oma valitsemisaja esimesel poolel.

Lõpetuseks võib järeldada, et kui Akkadi suurriik hakkas nõrgenema ja lagunema, kadusid ühel ajal nii valitseja jumalikustamise fenomen kui ka universalistlikud tiitlid ja epiteedid kuninglikust tituluatuurist. See osutab, et need fenomenid olid omavahel tihedalt seotud. Pole kahtlust, et valitsejate jumalik päritolu, valitsejate jumalikustamine ja soov kontrollida maailma (universalistlikud tahted) olid tihedalt seotud valitsejate sise- ja välispoliitilise edukusega.